

և նախ Մէտաբանի առջի տպագրութիւնը ինքը ըրաւ յամի 1680, որուն տպագրութեան գիրքը փոքր ութածալ է, գիրն ալ մանր ու տձև: Գլխին վերջը այս յիշատակարանը դրուած է. «Մարտեալ կատարեցաք յամի տեառն 1680 և ըստ Հայոց ՌՃԻԹ, յամեանն օգոստոսի 'ի Սէնէտիկ քաղաքի, 'ի վեհապետութեան եկեղեցւոյն Վրիտտոսի Լննօչէնցիոսի տաճարորդի, և 'ի հայրապետութեան տեառն Յակօբայ սրբազանի կաթողիկոսին Հայկազունեաց», և յետք 1683^ն ուրիշ երկրորդ տպագրութիւն մ'ալ ըրաւ աւետարանի, միջակ գրերով ու երկիջեան փոքր քառածալ դրքով: Եւ որ առջինին վրայ ունեցած կատարելութիւնը այն էր որ գրքին ճակտէն ետքը անմիջապէս Եւսեբիոսի առ Վարպիանոս թուղթը դրնել տուեր է, իբրեւ նախադրութիւն մը աւետարանաց, ետքն ալ աւետարանաց համաձայնութիւնները որ համաբարբառ կ'ըսուին: Մէտաբանէն ետքն ալ այս համառօտ յիշատակարանը կայ. «Մարտեալ տպագրութիւն վայելաւոր սրբոյ աւետարանիս 'ի լաւ և յընտիր օրինակէ, յամի մարդեղութեան տեառն ՌՈՁԶ, և 'ի թուաբերութեանն Հայոց ՌՃԼԵ 'ի ԺԴ մայիսի ամսոյն 'ի Սէնէտիկ քաղաքի. բազում երկամբք և աշխատանք, վասն ոչ գտանելոյ ըզհամաձայնութիւն համաբարբառիցն» 'ի պատճառս անհոգութեան գրչացն... զի մինչև ցայժմ համաբարբառիւք աւետարան ոչ էր տպեցեալ երբէք՝ վասն դժուարութեան զանազանից թուոցն», — «Եւ որ տարին որ աւետարանին առջի տպագրութիւնը ըրաւ Պառայօն, Հայեւի ճշմարտութեան ըսուած գրքոյի մ'ալ հրատարակեց, փոքր ութածալ դրքով և միջակազիր անպիտան տպագրութիւն: Եւս գրքոյիւ Յակօբ հոլով ըսուած հայ քահանային շարագրածն է, որ իրեն ուսումը հոլովմայ Տարածման հաւատոյ վարժարանին մէջ առեր, ու հոն ձեռնադրուեր էր: — 1681^ն Ժամագրոց համառօտութիւն մը տպագրեց, յաջորդ տարին ալ սաղմոս մը Ոսկանայ տպագ-

րածին համեմատ: — 1683^ն Ռաբանի ըսուած աղօթագրոց առաջին տպագրութիւնը ըրաւ, զորն որ լատին լեզուէ թարգմանած է Ստեփանոս Լեհացի ըսուած բազմարդիւն և աշխատասէր վարդապետը: — «Եւ որ տարին Սարգիս Ժաշէի զօրութեանց ըսուած հոգեւոր գրոց երկրորդ տպագրութիւնը ըրաւ. վասն զի առջինը տասը տարի առաջ Փրոփականտայի տպարանէն ելած էր: — 1690^ն ալ իր տպագրութեանցը վերջինը, այսինքն Վարդութեան գիրք մը ու խորհրդատեսութիւնը:

(ՄԵՅՏԱՆՆ ՈՒՐԻՇ ԵՆԳԵՄ)

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Օգրմանաւի պարարտութեան:

Երկրորդ, Պոսէնկոյի և Տիւմայի ուսումնական երկասիրութիւնները ցուցցին թէ բուսոյ երկրէս առած սննդական նիւթը համեմատաբար մթնոլորտէն առածէն յանհունս նուազ է:

Հեղուկ պարարտութեան հնարողները, որ են Տիւսոյ գաղղիացիները, ասկէց հետեցուցին թէ չէ հողոյն այլ սերման պէտք է պարարտութիւն տալ որպէս զի ծլին:

Ուրեմն ցանելու սերմը պէտք է նախ այնպիսի պարարտացուցիչ նիւթի մը մէջ ձգել որ անոր ծլիլը երազէ, շուտով տերեւ ու արմատ արձակել տայ, որով նորաբոյս տունկը, բաց 'ի մշակութեան ծախքը զգալապէս նուազելէն, դիւրաւ կրնայ մթնոլորտին մէջ ցրուած սննդաւոր տարրերէն ծծել ու արագ արագ աճիլ ու առատ պտուղ տալ:

Տիւսոյք այս մտքով լուծեցին այն երեւելի առաջարկութիւնը որ հմուտ երկրագործաց մեծ մտածման նիւթ է:

1840^ն Վաղղիոյ արուեստից հանդէսին մէջ դրուած զարիի ու ցորենի ծղօտներն ու հասկերը, որ Տիւսոյք ա-

ուանց երկիրը պարարտացունելու այլ սերմը միայն պարարտացունելով հասուցեր էին, երկրագործաց մտադրութեան մեծ նիւթ եղան :

Ինծիւղներուն ոյժը, ու հասկերուն երկայնութիւնն ու հարստութիւնը, ցորենին լեցունութիւնը զամէնքն ալ զարմացուցին: Տիւտըք մէկ խարձէն 30, 40 հասկ առին. և մէկ ցորենահատ մը 80 հատ տուաւ, որոնց ծղօտներն հաստ, փայլուն ու գեղեցիկ էին :

Սէնդ-Սլան ըսուած տեղը 1848-49^{ին} եղած փորձերէն կ'իմացուի որ 117 լիտր ցորեն սերմը 41 հարիւրալիտր ու 17 լիտր տուեր է. այսինքն՝ սերմէն երեսուն ու հինգ անգամ աւելի :

1849-50^{ին} Վաղղիոյ 27 գաւառներու մէջ գրեթէ 100 հեկտար երկիր ցանուել ցաւ այս կերպով, և կը հաստատեն թէ ամէն տեղ ալ հունձքը շատ յաջող գընաց, ինչպէս որ կը յուսացուէր, և շատ տեղ մէկը երեսուն տուեր է. ուր առաջ որչափ ալ աշխատէին ու երկիրը պարարտացունէին, մէկը եօթնէն աւելի չէր բերեր :

Սէկ հեկտար երկրի մէջ ցանելու սերման այս պարարտութենէն կարաս մը բաւական է, որ կարասով հանդերձ 33 ֆրանք կ'արժէ. իսկ հին կերպով մէկ հեկտար երկիրը պարարտացունելու համար Վաղղիոյ մէջ 200 ֆրանք չի բաւեր. հիմայ տես թէ ո՛ր է 33^ը, ուր 200^ը, հապա ո՛ր թողունք որ 33^ը մէկին 30 կու տայ, ու 200^ը մէկին հազիւ թէ եօթը :

Եւ ըսածներէս յայտնապէս կը տեսնենք որ ցորենեղինաց սերմանիքը այս կերպով պարարտացունելով սովորականէն քառասպատիկ աւելի բերք կը բերէ, և պարարտութեան ծախքն ալ առաջինէն վեց եօթն անգամ նուազ է : Եւ ուր կ'իմացուի որ այս ալ մեր դարուս առաջին օգտակար գիւտերէն մէկն է, վասն զի թէ որ ճշմարիտ է այն տնտեսական աւաճը, որուն ստուգութիւնը տարակոյս չի վերցուներ, թէ երկրի մը բնակիչքը այնչափ կրնան աճիլ որչափ որ նոյն երկիրը զանոնք սնուցանելու մի-

ջոցներն ունենայ, ուրեմն կը հետեւի թէ այս կերպով երկրագնտիս քառասպատիկ բնակիչքն ալ կրնան սնանիլ. ուրով երեւելոյն Սլեթհըսի հետեւողաց երկիւղն ալ կը փարատի :

Ինչ ալ ըլլայ, շատ փափագելի բան է որ օր մը առաջ այս պարարտութեան բաղադրութիւնը ծանուցուի, և որովհետեւ Վաղղիացեոյ ազգը իբրեւ առատաձեւն կը պարծի, երանի թէ ժամ մը առաջ առատապէս վարձատրեր այս գիւտիս հեղինակը և ընծայեր աշխարհի նոյն գիւտը, հրատարակելով զայն վասն բարւոյ հասարակաց :

ՊԱՐՏԻՉՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սփռիտութեան պարտիպանութեան մէջ գործածութիւնը :

ՎԱՆԻ որ մագնիսականութիւնը արուեստից ու առտնին տնտեսութեան մէջ օգտակար կերպով չի գործածուիր, միշտ իրեն հակառակորդներ պիտի չի պակսին. և միայն այն ատեն ամենայն հակառակութիւնը կը դադարին, երբոր անտարակուսելի փորձերով իրեն օգտակարութիւնը ամենուն յայտնի կ'ընէ : Ուստի այս նպատակիս հասնելու համար պէտք է՝ ոչ եթէ մարդուս արտաքին զգացմանցը վրայ թմրութիւն ձգէ, այլ հասարակաց կարծիքը իրեն նպաստաւոր և իւր անժխտելի օգտակարութեամբը մարդուս մտացը վրայ ազդէ : Կ'երևայ թէ Վաղղիացիք, որ մինչև այսօրս մագնիսութեան գլխաւոր ախոյեաններն եղան, անոր զօրութեանը օգտակար կերպով գործածուելուն հրնարքն ալ պիտի վայելեն. և այս բանիս փորձ հետեւեալ նամակն ըլլայ, որ Փիքար անունով զաղղիացի բժիշկ մը Փարիզու մեսմերականութեան ժողովոյն կը գրէ :

« Եւ տարի տարի ինչ քան չէ, այլ տեսակ վարդ ճեղքելով վեց ան տառային վարդերու վրայ պատուա-